

Котенєва, І.С. (2018) Котенєва І.С. Історичні засади естетико-екологічного виховання особистості / І.С. Котенєва // Вісник Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. № 6 (320) червень 2018. – С. 338-347.

Анотація. У статті на основі аналізу провідних історико-педагогічних ідей визначено сучасні засади естетико-екологічного виховання особистості. Зроблено акцент на актуальності провідних ідей класиків вітчизняної педагогічної думки.

Ключові слова: екологічна культура, естетико-екологічне виховання, ноосферне виховання, естетико-екологічний катарсис.

Котенєва Ірина Сергіївна

кандидат педагогічних наук, доцент

ДВНЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Старобільськ, Україна

koteneva_is@ukr.net

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИКО-ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Вступ. Реалізація ідей української державності на підґрунті корінної перебудови соціально-економічного, політичного та духовного життя нашого суспільства вимагає збільшення культуроємності всіх соціальних процесів. Сучасна педагогічна інтелігенція з її великим духовно-культурним потенціалом може зіграти вирішальну роль у подоланні суспільством глибокої кризи в різних сферах, у тому числі у взаєминах із природою.

В історії педагогічної думки у різні історичні періоди поступово зложилася система поглядів на культуру життя людини в природі та гармонію взаємодії з нею. Науково доведено, що ця система включає: завдання, принципи, зміст, форми й методи як екологічного так й естетичного. Взаємозв'язок означених складових ми розглядає як естетико-екологічний феномен.

В умовах реформування системи освіти, особливий інтерес і цінність для сьогодення країни, представляє досвід українських педагогів, вчених, діячів культури та етнопедагогічний матеріал, який дозволяє реалізувати мету формування в молоді національної самосвідомості, почуття гордості, гідності за свою історію й культуру, батьківщину, сформувати потребу зберегти природне середовище перебування для майбутніх поколінь України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що за останні роки значно посилився інтерес до проблем екологічного виховання молоді, які розглядалися вченими в різних аспектах протягом тривалого часу.

До осмислення екологічного феномену суспільства зверталися князь Володимир Мономах, книжники Данило Заточник, Кирило Транквіліон-Ставровецький, професори Києво-Могилянської академії. М.Костомаров, Г.Сковорода, П.Тутковський та ін.

В наш час філософські світоглядні підходи знайшли відображення у працях М. Кисельова, В. Крисаченка, І. Стогнія.

Психолого-педагогічні аспекти розкриті в працях С. Дерябо, Н. Лисенко В. Скребця, Г. Тарасенко, В.Червонецького.

Проблема естетико-екологічної культури та виховання висвітлювалися у філософських працях представників «російського космізму» В.Вернадського, В.Одоевського, М.Умова, М.Федорова, М.Холодного, К.Ціолковського, О.Чижевського, які розкрили залежність між швидкістю поширення, ступенем небезпечності екологічної катастрофи та розумовим, моральним, культурним розвитком сучасної людини. Філософи оптимальні стосунки людства з природою, Землею, Космосом нерозривно пов'язували з ідеалом ноосфери.

Безпосередньо на необхідність природоохоронного виховання учнів вказували в своїх роботах О. Леопольд, Дж. Марш, Г. Пінчет (США), С. Рейди, Ф. Фаррара, К. Корбан (Велика Британія), О. Гумбольт, К.Ріттер (Німеччина), Ж.Е.Реклю (Франція).

Питання формування естетико-екологічної культури та виховання особистості висвітлено у студіях науковців Г.Апресян, Е. Маркаряна Л.Печко, І.Смол'янінова, Г.Шевченко.

Метою статті є узагальнення досвіду естетико-екологічного виховання та навчання в історії педагогічної думки.

Виклад основного матеріалу. Відчуження людини від природи як суспільний і педагогічний феномен існувало за всіх часів, хоча не завжди усвідомлювалося.

В епоху античності, порівняно з подальшими періодами людської історії, екологічні зв'язки між природою та людьми вирізнялися певною стабільністю. Саме в цей період затвердився погляд, відповідно до якого людина невід'ємна від природи, її частина й тому її закони – це закони її власної життєдіяльності. Уважалося саме собою що взаємодіяти й пізнавати природу необхідно не для того щоб панувати над нею, а для того щоб насолоджуватися красою й гармонією Всесвіту. Щоб знайти своє місце у світі, орієнтуватися в ньому.

З давніх-давен людина, спостерігаючи за природною дійсністю, за допомогою міфів намагалася пояснити уклад світу, які в ролі своєрідного стабілізатора суспільного життя стверджували систему ціннісних орієнтацій суспільства. Проте їхнє головне значення полягало у налагодженні гармонії між світом і людиною, природою і суспільством, суспільством та індивідом, що допомагало забезпечувати внутрішню згоду людського життя. Таким чином, відносини людини із природою завжди усвідомлювалися як процес взаємодії й взаємовпливу.

Світоглядна домінанта про можливість гармонізації особистості через гармонізацію її відносин із природою затверджувалася у філософсько-просвітницької діяльності Аристотеля, Демокрита, Піфагора, Платона, Стратона, Теофаста, Ксенона, Зенона.

Естетика й екологія природно з'єдналися у світогляді стародавніх греків. У ньому органічне ще не відокремлюється від неорганічного, мертве від живого, людина від навколишнього середовища, духовне від матеріального. Означене

дозволяє констатувати, що саме в античний період зародилися ідеї естетико-екологічного виховання особистості.

Предметом естетико-екологічного виховання особистості є: краса самої природи, краса природи, відбитої в мистецтві та краса відносин людини до природи.

В українській етнопедагогіці сприйняття й розуміння навколишньої дійсності, природного середовища завжди переломлювалося через призму національної мови й культури, духовні цінності й ідеали народу, що дозволяє стверджувати, що образ природи й світу в цілому в уявленнях кожної нації оригінальний і неповторний.

Протягом віків в Україні викристалізувався педагогічний досвід народу, втілений у його мудрості, вміннях і навичках виховання наступних поколінь. Цей досвід відображений в фольклорі, іграх, танцях, мистецьких творах, обрядах і традиціях. Душа українців завжди була близькою до природи.

Витоки екологічного виховання українців губляться у далечині первісного суспільства, коли пращури інтуїтивно відчували себе частиною природи. Вірили у родинні зв'язки з тваринами, у надприродні сили, прекрасно розуміли природу, любили й охороняли її. Будь яке явище природи збагачувало чутливу народну душу новими враженнями та зарядом енергії.

Цю принципово важливу для естетико-екологічного виховання, ідею підтримували багато українських педагогів, вчених, діячів культури й мистецтва.

На єдності природознавства та народознавства в навчанні й вихованні наполягав І.Франко. Він указував, зокрема, що краєзнавство дає «можливість ґрунтовно познайомитися зі своїм краєм і всією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятниками й т.д. Наскільки таке знайомство корисно не потрібно доводити. Адже це перший щабель, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле й сьогодення свого народу й почувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і єдиного організму» [1,с.116].

Не залишився байдужим до естетико-екологічної проблематики Григорій Сковорода. Його універсальний «закон сродності», «життя відповідно натурі» він висвітлив у своїй «осердеченій» педагогіці. Філософ заповів нащадкам пізнавати самих себе через усвідомлення власного місця у природі. Твори Г.Сковороди відображають: значення екологічних факторів в світі природи та їх вплив на життя суспільства; екологію людини як біологічного організму; думки стосовно екології душі людини.

Надзвичайно актуальними є погляди філософа на формування духовності, які в наш час можна віднести до такого поняття як «екологія душі». Але найважливішим завданням людини Г.Сковорода вважав внутрішню душевну гармонію [2].

Ідеї естетико-екологічного виховання особистості були продовжені К.Ушинським, який величезну увагу в процесі навчання й виховання дітей приділяв сильним враженням природи, що виховує душу. Чуттєво-виховна

могутність природи настільки велика, уважав учений, що без емоційної сили, яку вона дає, обмеженою стає сама свідомість особистості. Саме завдяки естетичному сприйняттю, зазначав педагог, у душі дитини розвиток розуму йде дружно з розвитком фантазії й почуттів. Логічна думка відшукує собі поетичне вираження, і, навпаки, поетичне вираження закріплює цю думку.

Педагог зазначав, що логіка природи найдоступніша та найкорисніша для учнів. У праці «Рідне слово» у розділі «Абетка», К.Ушинський приділяє велику увагу саме природознавчим знанням. Предмети природи «починають займати розум дитини перш за все». У цей період закладаються основи взаємодії з природою, дитина починає сприймати її як загальну цінність. Тому «маленьку людину» необхідно навчити розуміти, що кожна пора року чарівна і містить певні закономірності життя: то ніжне весняне пробудження і яскравий осінній листопад, то зимова дрімота під снігом і буйне досягання плодів у пишній зелені літа. Природа – джерело пізнання для дитини, вважав педагог.

Створення елементарних екологічних уявлень і формування на їх основі понять, висувають перед вчителем певні завдання: добирати доступний зміст знань, що відповідає провідним формам мислення і водночас викликає у дитини необхідність постійно шукати нові способи пізнання, тобто веде шляхом вдосконалення. Тому у своїх підручниках він використовує оповідання, казки, вірші, загадки, приказки, скоромовки. В усній народній творчості навколишня природа відтворена з особливою любов'ю, тому прикмети, загадки, повір'я – перлини мудрості. Вони доступні за змістом і формою, легко сприймаються і швидко засвоюються. Саме через них дитина дізнається про природу, побут свого народу, його культуру й традиції.

Естетико-екологічним пафосом пронизані невеликі оповідання та замальовки, що написані для книги особисто К. Ушинським. Однак естетико-екологічна освіта й виховання особистості не здійснювалося в методиці педагога як спеціальний самостійний вид роботи з учнями. Вони органічно, у зв'язаному виді було присутнім в змісті усього шкільного життя, з'єднуючись із ідеями народності виховання, наочності, зв'язку з життям, особистим досвідом.

Особливу увагу педагог приділяв розвитку емоційної сфери дітей. Надавав сприйманню краси оточуючого світу, зокрема формам, барвам та звукам природи. Спілкування з природою облагороджує думки і почуття, приносить велику насолоду. Тому педагог, закликав вчителів готувати учнів до сприймання краси природи, розширювати коло їх знань і уявлень на базі чуттєвого досвіду. «Природа є одним з наймогутніших агентів у вихованні людини...» [3, с.369]. Пізнавши красу, порушити гармонію не можливо. Природа є першорядною естетичною школою. Природне середовище складає постійне оточення людини, в якому вона живе і яке накладає суттєвий відбиток на її життя.

Розробивши український національний виховний ідеал, Г.Ващенко зазначив, що нормальний розвиток національного життя можливий лише при наявності своєї національної держави, окремим аспектом у якому виділив екологічні питання. Дослідник наполягав на тому, що любов до природи слід виховувати з раннього дитинства. «Дітей, що не вміють ще ходити, треба

частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишається в дитячій душі, осяяє почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи» [4].

Багато елементів естетико-екологічного виховання присутні в практиці роботи установ керованих А.Макаренко. Педагог створив на практиці та теоретично осмислив методика екологічного виховання. Наголос педагога можна висловити наступним «Бити на красу, значить бити напевно», оскільки прагнення до краси міцно закладене природою в кожній людині. Це є кращий важіль, яким можна повернути людину до культури.

Естетичне в природі це не тільки доцільне, корисне в гуманітарно-прикладному значенні, але необхідне для гармонійного розвитку колективу. Виховання «почуття краси» можливо лише в контексті загального естетичного розвитку особистості. Тому категорія естетичного в трактуванні А.Макаренко має широкий зміст. Педагог говорить про естетику колективного життя, праці, гри, дисципліни, вчинку, одягу, тіла й ін. Естетика підвищує в особистості вимогливість до себе, умовам життя, формує почуття людської гідності, поваги до самої себе. Значимість естетичної діяльності в очах дитини підвищується в умовах колективного її виконання, що дає можливість порівнювати свої досягнення, змагатися з іншими, учитися в них.

А.Макаренко вимагав постійного ускладнення змісту естетичної діяльності дітей, розмаїтості форм і методів виховання. Необхідного залучення всіх без винятку підлітків у доступні їм види естетичної діяльності, що розвивають їхні здібності до рівня майстерності.

Розгорнуту систему естетико-екологічного виховання особистості створив видатний український педагог, вчений, дослідник В.Сухомлинський.

Естетико-екологічне виховання не зводиться в нього ні до властиво екологічного, ні до естетичного виховання засобами природи. Це виховання не є сумою окремих напрямків. Єдність екологічного й естетичного в його дослідженнях дає нову якість – ноосферне виховання, яке є основою всієї педагогічної системи педагога. В цій системі значна роль приділяється природі як об'єкту пізнання та галузі активної діяльності.

Разом з тим В.Сухомлинський звертає увагу на те, що природа сама собою не виховує, а виховує тільки активна взаємодія людини з природою, яка повинна вирішувати комплекс педагогічних завдань: активізувати процеси пізнання об'єктів і явищ природи; пробуджувати емоційну сферу; пробуджувати бажання брати участь у природоохоронній діяльності, усвідомлюючи власну значущість; збагачувати практичний досвід дитини та формувати життєві компетенції.

В.Сухомлинський завжди підкреслював, що треба навчати учнів розуміти природу, піклуватися за збереження й примноження її багатств. Найважливіші умови виховання бережливого ставлення до природи – це пізнання та вивчення рідного краю, розвиток в учнів позитивних емоційних відчуттів до об'єктів навколишньої дійсності, активна практична діяльність. Пізнання та вивчення природи краю слід починати зі спостережень у природі.

Видатний педагог сформував низку порад щодо організації спостережень для підвищення їх ефективності: спостереження мають викликати почуття радості, супроводжуватися короткими, емоційно насиченими розповідями про об'єкт, що вивчається, а також необхідно звертати увагу на красу навколишнього світу.

Аналіз педагогічної спадщини В.Сухомлинського довів, що педагог обґрунтовував роль природи у формуванні екологічної культури особистості за напрямками:

- активна діяльність особистості в пізнанні природи;
- спілкування з природою активно сприяє розвитку здібностей особистості;
- використання природи, як активного методу навчання та виховання.

Та визначив основні напрямки реалізації естетико-екологічного виховання особистості:

- отримання позитивних почуттів від навколишнього світу, які мають велике значення для духовного становлення особистості;
- виховання особистості, яка може бачити й усвідомлювати свою єдність з природою, переживати та турбуватися про її збереження й примноження, бережно ставиться до всього живого.

Саме таке виховання ґрунтується на ідеях ноосфери філософів-космістів (В.Вернадського, К.Ціолковського, О.Чижевського).

Якщо дотримуватися основних порад видатного українського педагога, то особистість буде розуміти природу, як великий, цілий та живий організм, людина в якому є лиш часткою.

Метою такого виховання є формування відносин до природи як до середовища буття і як до естетичного феномену.

Механізм виховання являє собою взаємодію факторів: естетичних уявлень про природні об'єкти, явища й процеси, наукових знань про біосферу, що становлять основу ноосферної свідомості, і, нарешті, практичної діяльності, спрямованої, насамперед на збереження й відтворення естетичних компонентів природного середовища.

Ноосферне виховання у свою чергу виступає засобом морального, громадянського й трудового становлення особистості. Через нього відбувається розуміння мети й сенсу життя та виробляється програма життєвого шляху.

Формуючи своє педагогічне кредо В.Сухомлинський писав: «Важную цель всей системы воспитания я видел в том, чтобы школа научила жить человека в мире прекрасного, чтобы он не мог жить без чувства красоты, чтобы красота мира творила красоту в нем самом» [6,с.156]. Як точно зазначено тут головне виховне завдання: уводити естетичні багатства навколишнього світу в духовне життя дітей та зробити ці багатства однією з найглибших потреб особистості.

Розроблений педагогом метод естетичного виховання природою та її красою є новим підходом у екологічному вихованні особистості, який в нашому дослідженні зазначено, як естетико-екологічне. Для цього необхідно вміти бачити ціле: будь-який предмет у його завершеності й зв'язках з іншими

предметами, явище – у єдності всіх його характерних ознак. У такий спосіб естетичне пізнання природи є особливим засобом її цілісного сприйняття. «Краса сама по собі не впливає на душу, писав В.Сухомлинський, – і не вимагає роз'яснення. Ми любуємося квіткою троянди як би єдиним цілим, і краса була б зруйнована, якби ми відірвали від квітки пелюстки й аналізували, у чому сутність краси» [6,с.184]. Незважаючи на всю могутність природи як засобу естетико-екологічного виховання, обмежитися тільки нею було б неправильно.

Методика естетико-екологічного виховання припускає активну взаємодію дітей з миром природи. Хоча як відзначав, В. Сухомлинський природа сама по собі не виховує. Дарма очікувати від людини, що залишилася наодинці з природою, підвищення інтелектуального рівня, вдосконалення моральних особистісних якостей. Виховувати може тільки активна взаємодія людини з природою. Взаємодія з природою здатна вирішувати не тільки педагогічні завдання, затверджуючи гуманістичні цінності й ідеали, а й медико-терапевтичні проблеми, знімаючи психофізіологічну напруженість і відновлюючи психічну рівновагу.

Аналіз педагогічної системи В.Сухомлинського показав, що головним підсумком екологічного виховання (ноосферного за В.Вернадським та естетико-екологічного за нашим задумом) є здатність особистості переживати естетико-екологічний катарсис від взаємодією з природою.

Естетико-екологічний катарсис – це процес і результат цілісного духовно-фізичного піднесення особистості під впливом сприйняття, розуміння, спілкування, захисту й творчості естетичного в природі.

Висновок. Таким чином, історико-педагогічний розгляд найбільш значимих аспектів естетико-екологічного виховання особистості дозволяє накопичити матеріал необхідний для розуміння цілей, принципів, змісту, форм і методів роботи в сучасній системі освіти України. Обґрунтувати нові підходи до вирішення проблем екологічного виховання молоді. Розробити нові технології естетико-екологічного (ноосферного) виховання особистості. Розробити програми підготовки фахівців вищої кваліфікації, здатних вести молодь до досягнення гармонії у взаєминах із природою.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в глибинному аналізі й переосмисленні спадщини культурно-освітніх діячів минулого, досвіду зарубіжних педагогів для розроблення та вдосконалення системи естетико-екологічного виховання особистості в закладах освіти України.

References

1. Franko, I. (1953). *Publitsystyka. Vybrani statti* [*Publicism. Selected Articles*]. Kyiv: Nauka [in Ukrainian]
2. Skovoroda, Hryhorii. (2007). *Vybrani tvory* [*Selected Works*]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian]
3. Ushynskiy, K.,D. (Ed), (1974) *Izbrannyye pedagogicheskie sochineniya* [*Selected pedagogical works*]. (vols 1-2). Moskva: Pedagogika [in Russia]
4. Vashchenko, H. (2006). *Vykhovnyi ideal* [*Educational ideal*]. Lviv : Kamula [in Ukrainian]

5. Sukhomlynskyi, V. O., (Ed), (1977). *Shkola i pryroda* [*School and nature*]. (vols 1-5). Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian]

6. Suhomlinskij, V.A. (1982). *O vospitanii* [*About education*]. Moskva: Politizdat [in Russia]

Список використаної літератури

1. Франко І. Публіцистика. Вибрані статті / І. Франко. - К.: Наука, 1953. 158 с.

2. Сковорода Григорій. Вибрані твори / Упорядкування та передмова Леоніда Ушкалова; примітки й коментарі Леоніда Ушкалова та Сергія Вакуленка. – Х.: Прапор, 2007. – 384 с.

3. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : В 2 т / К. Д. Ушинский ; под ред. А. И. Пискунова. – М. : Педагогика, 1974. – Т. 1. – 486 с.

4. Ващенко Г. Виховний ідеал: підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко. - Всеукр. пед. т-во ім. Григорія Ващенка. - 4-е вид. - Львів: Камула, 2006. - 278 с.

5. Сухомлинський В. О. Школа і природа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 536–551.

6. Сухомлинский В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинский Сост. и авт. вступит. очерков С.Соловейчик. -4-е изд. - М.: Политиздат,1982. -270 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

Котенева Ирина

кандидат педагогических наук, доцент

ГВУЗ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко»,
г. Старобельск, Украина

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭСТЕТИКО-ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. Актуальность исследуемой проблемы обусловлена экологическим кризисом современного человечества и поисками путей ее разрешения в системе высшего образования. В истории педагогической мысли в разные исторические периоды постепенно сложилась система взглядов на культуру жизни человека в природе и гармонию взаимодействия с ней, что позволяет использовать их.

В статье на основе анализа ведущих историко-педагогических идей определены современные основы эстетико-экологического воспитания личности. Сделан акцент на актуальности ведущих идей классиков отечественной педагогической мысли.

Проанализован личный вклад Г. Сковороды, Г. Ващенко, К. Ушинского, В. Сухомлинского в разработку проблемы эстетико-экологического воспитания личности, позволяет накопить материал необходим для понимания целей, принципов, содержания, форм и методов работы в современной украинской школе; обосновать новые подходы к решению проблем экологического

воспитания молодежи. Разработать новые технологии эстетико-экологического (ноосферного) воспитание личности. Разработать программы подготовки специалистов высшей квалификации, способных вести молодежь к достижению гармонии в отношениях с природой.

Ключевые слова: экологическая культура, эстетико-экологическое воспитание, ноосферное воспитание, эстетико-экологический катарсис.

Koteneva Irina

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
State University «Lugansk National University of Taras Shevchenko»
Starobelsk, Ukraine

HISTORY-PEDAGOGICAL BASES OF ESTETIKO-ECOLOGICAL EDUCATION OF THE PERSON

Abstract. The urgency of an investigated problem is caused by ecological crisis of modern mankind and searches of ways of its permission in higher education system. In the history of pedagogical thought during the different historical periods there was gradually a frame of reference on culture of human life in the nature and harmony of interaction with it that allows to use them.

In article on the basis of the analysis of leading history-pedagogical ideas modern bases of estetiko-ecological education of the person are defined. The emphasis is placed on the urgency of leading ideas of classics of domestic pedagogical thought.

Analysed the personal contribution of G.Skovorody, G.Vashchenko, K.Ushinsky, V.Suhomlinsky in working out of a problem of estetiko-ecological education of the person, allows to save up a material necessary for understanding the purposes, principles, the maintenance, forms and work methods at modern Ukrainian school; to prove new approaches to the decision of problems of ecological education of youth. To develop new technologies estetiko-ecological (noosphere) education of the person. To develop programs of preparation of experts of the top skills, capable to conduct youth to harmony achievement in relations with the nature.

Key words: ecological culture, estetiko-ecological education, noosphere education, estetiko-ecological catharsis.